

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА – Меѓународни тематски зборник

**SCIENCE BEYOND BOUNDARIES – Thematic Collection of Papers
of International Significance**

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ - Международный тематический сборник

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА 2:
УВИДИ И ИЗАЗОВИ**

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2018.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA / УНИВЕРЗИТЕТ В ПРИШТИНЕ
FACULTY OF PHILOSOPHY / ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

SCIENCE BEYOND BOUNDARIES 2:
INSIGHTS AND CHALLENGES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ 2:
ИНСАЙТЫ И ВЫЗОВЫ

KOSOVSKA MITROVICA
2018

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА – Међународни тематски зборник
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES – Thematic Collection of Papers
of International Significance
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ - Международный тематический сборник

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА 2: УВИДИ И ИЗАЗОВИ
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES 2: INSIGHTS AND CHALLENGES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ 2: ИНСАЙТЫ И ВЫЗОВЫ

Издавач

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици*

За издавача

Проф. др Мирјана Лончар-Вуновић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Мирјана Лончар-Вуновић

Уређивачки одбор

*Проф. др Мирјана Лончар-Вуновић, проф. др Јасна Парлић Божовић,
проф. др Владан Виријевић, проф. др Небојша Лазаревић, проф. др Марта Вуковић
Лазар, проф. др Младен Јаковљевић, доц. др Оливера Марковић Савић,
доц. др Станислав Станковић, доц. др Драјана Станојевић, доц. др Јелена Баковић,
доц. др Најаша Бакић Мирић, доц. др Неџиб Прашевић, Анија Јанковић*

Рецензенти

Prof. dr Davronzohn Erinovich Gaipov, Suleyman Demirel University, Kazakhstan

Prof. dr Alexandra Perovic, University College London, UK

Prof. dr Sara Corrizzato, University of Verona, Italy

Prof. dr Giada Goracci, University of Verona, Italy

Проф. др Љиљана Марковић, Филолошки факултет Универзитета у Београду

*Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш, Филозофски факултет Универзитета у
Новом Саду*

ISBN

978-86-6349-104-5

САША Д. СТАНОЈЕВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
Катедра за историју

Односи Србије и Бугарске према извештајима бугарских дипломата у Београду уочи Балканских ратова

Сажетак

На основу документарне грађе из Централног државног архива у Софији, уз мемоарска сведочанства и литературу на исту тему, анализирани су односи између Србије и Бугарске у годинама пред Балканске ратове 1912/1913. године. Подаци из коришћеног материјала пружају могућност за стварање комплетније слике осетљивих односа између две земље уочи постизања споразума из марта 1912. године, који је представљао основу Балканског савеза. Дипломатске активности будућих савезница достигле су у ово време свој врхунац, кроз нимало лако каналисање и узајамно усаглашавање жеља и могућности Београда и Софије. У извештајима бугарских дипломата у ово време централно место јасно припада питању Македоније и проблему деобе овог осетљивог простора након очекиваног ослобођења од Османског царства.

Кључне речи: српско-бугарски односи, дипломатија, Београд, Софија, Македонија.

Српско-бугарски односи добили су поново важно место у релацијама балканских народа кроз XIX век, у време борбе за национално ослобођење и поновно успостављање државности изгубљене неколико векова раније. Две су црте притом карактеристичне: прва је борба против заједничког непријатеља, а друга питање нараслог сукоба интереса око територијалног на-

¹ sasa.stanojevic@pr.ac.rs

слеђа такозване „европске Турске“. Решавање ових проблема с почетка XX века показало је и лице и наличје односа двеју суседних држава: до савезништва се дошло тешко, уз максимална напрезања свих актера који су тежили обострано прихватљивом решењу, а до бруталног међусобног окршаја лакше и умногоме очекивано, имајући у виду раније антагонизме, посебно по питању Македоније.

Како се Источно питање ближило свом неминовном расплету, свест о потреби заједничког деловања према Османском царству постајала је све израженија. Милован Миловановић је 1898. истицао како кључ овог питања није био, како се то на први поглед могло мислити, у каквој престоници великих сила: Цариграду, Бечу, Берлину, Петрограду, Лондону или Паризу. Тај кључ је, према далековидом српском државнику, био управо код самих балканских народа, посебно у Београду и Софији, у рукама српских и бугарских државника (Петровић, 1988, стр. 481). Иако је отпор српско-бугарском зближавању био јачи у Софији, и тамо је било оваквих и сличних мишљења, и то временом све више. Иван Вазов, угледни бугарски књижевник, академик и политичар,² још је 1905. године о српско-бугарском зближавању говорио да ће оба народа бити слободни, силни и велики само братским ступањем у чврстом политичком савезу (Вазов, 1913, стр. 84).

Као што је каснији долазак Ивана Гешова на место министра председника с пролећа 1911. дао ветар у леђа овој тежњи, тако је од далекосежног значаја било преузимање министарства иностраних дела од стране Миловановића јуна 1908. године. Бугарски посланик у Београду, Андреј Тошев, говорио је да је од 1909. настојање на споразуму између две земље постала „Миловановићева фикс-идеја“ (Ђорђевић, 1962, стр. 139). Међутим, требало је проћи доста времена док је сазрело узајамно поверење, док се отргло утицајима Беча и док се нашао утицајан посредник у виду Русије.

Осим Тошева, Миловановић је по питању стварања савеза, и с тим у вези и подела интересних сфера у Македонији, имао честог саговорника и у личности искусног бугарског дипломате Димитра Ризова, Тошевљевог претходника на месту дипломатског представника у српској престоници. Иако је Ризов премештен у Рим, захваљујући искуству и блиским контактима које је сачувао у Београду, био је по налогу своје владе све време активно, али дис-

2 Иван Вазов је блискост према Србима исказивао чак и у време Топличког устанка 1917. Својим ауторитетом спасио је ликвидације крајње одважну и родољубиву српску песникињу Даницу Марковић, која је због борбе за „српску ствар“ и супротстављања спровођењем терору од бугарских окупационих власти била заточена и осуђена на смрт (Вулићевић, 2016).

кретно укључен на послу око споразумевања. Он је по питању разграничења, које је добијало на интензитету у годинама пред 1912. предлагао образовање једне аутономне области која би обухватила Солунски, Битољски и Косовски вилајет јужно од Шар-планине. Таква Македонија би према његовом плану имала словенски карактер, Бугарска би добила Једренски вилајет са Кавалом и Дедеагачем (Алекسانдропулос у данашњој Грчкој), док би Србији припао Новопазарски санџак, албанско приморје код ушћа Дрима и Стара Србија до Шаре. Миловановић, међутим, није био спреман да ово прихвати, сматрајући да се Македонија не би могла одржати као засебна целина, те да би било боље поделити делове три поменута вилајета јасним одређивањем граница (Ђорђевић, 1962, стр. 145). Инсистирање на стварању аутономне Македоније за бугарске владајуће кругове заправо је био први корак у остварењу њеног коначног присаједињења Бугарској по истом обрасцу којим је Источна Румелија прикључена 1885. (Скоко, 1968, стр. 83).

Прилике на Балкану додатно су се компликовале покретом Албанаца. Њихови захтеви за уједињењем четири вилајета у једну велику албанску аутономну јединицу истицани су непрекидно. Уз губљење одређених повластица које су имали под Портом, незадовољство је водило низу устанака који су у знатној мери дестабилизовали Царство (Павловић, 2004, стр. 249–255). Бугарска влада је свој циљ у вези са Македонијом једно време покушала издејствовати управо преко њих и то тако што би, користећи се њиховом борбом, остварила планирану аутономију за ову област, која би касније била прикључена Бугарској. Отворенија сарадња бугарских комитета и Албанаца наступила је на прелазу из 1910. у 1911. годину. Међутим, у даљем развоју догађаја се у Софији, а нарочито код бугарских дипломата у западноевропским престоницама, све више увиђала опасност од албанских мегаломанских планова. Бугарски посланик у Лондону, Михаил Маџаров, изјавио је у вези с тим у првој половини јуна 1912. да су Албанци непомирљиви непријатељи и Срба и Бугара и да представљају озбиљну претњу по хришћанско становништво (Храбак, 2005, стр. 140–142, 150).

Тошев је током септембра 1910. године стекао утисак како се код Миловановићевог дотле формално благонаклоног односа према Османском Царству могла приметити извесна промена.³ Средином октобра исте године бугарски посланик обавестио је тадашњег председника владе Александра Малинова о гласинама поводом тајног дипломатског рада око српско-бугарског зближавања под патронатом Петрограда. Тошев је имао сазнања да

3 Централен државен архив (ЦДА), фонд 176-2-673, Тошев Малинову, № 1042 од 7/20. септембра 1910.

у њему активно учествују и руски посланик у Београду Николај Хартвиг и српски посланик у Петрограду Димитрије Поповић.⁴

Мирослав Спалајковић, српски дипломата, који је имао знатну улогу у овим активностима, и пре свог постављења је у Софији, током јесени 1910. године, имао сусрете са Тошевим у којима су водили разговоре о споразуму. Двоје колега се слагало око тога да је савремени ток догађаја налагао једну здраву политику у којој би се дошло до обострано корисног решења.⁵ Међутим, да је дошло време да се отпочну озбиљнији разговори између Софије и Београда чуло се октобра и са звучнијег места – од руског посланика у Софији, Дмитрија Константиновича Сементовски-Курила, по његовом повратку из Петрограда. Снабдевен новим инструкцијама по питању руске балканске политике, пре доласка у бугарску престоницу Сементовски-Курило је на један дан као гост свратио у Београд. Овде је водио разговор са својим колегом Хартвигом, али и са Тошевим.⁶

Хартвиг је поверену му мисију о пажљивом праћењу ситуације око српско-бугарских савезничких преговора прихватио крајње озбиљно. Тошев је крајем године извештавао да Хартвиг ни у једној прилици није пропуштао да му говори о овом питању, које је руског посланика, како каже, сасвим окупирало. Иако је бугарски посланик био сумњичав према идеји савезништва, чак је и он осећао да је влада у Софији требало да са своје стране покаже добру вољу по питању зближавања са својим западним суседом. Његов предлог Малинову стога се тицао најпре пажљивог покретања договора око једног узајамног трговинског споразума.⁷ О овом предлогу се у Софији озбиљно размишљало. То питање, које је требало представљати увод у даље политичко зближавање, било је предмет разговора и приликом нове Милованићеве посете Софији с почетка 1911. године.⁸

Бугарски посланик је иначе сматрао да на русофилство у Србији не треба превише рачунати, због ранијег искуства око Санстефанског мира. Због тога је Тошев сматрао да би руска дипломатија својим деловањем, свесно или несвесно, могла још и да усмери Србију под аустријски утицај. На овакве закључке наводио га је разговор који је имао са Стојаном Новаковићем,⁹ у коме је српски политичар критиковао однос Петрограда према Србији и њеним интересима. У истом извештају је око очекивања евентуалне помоћи

4 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 1154 од 2/15. октобра 1910.

5 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 1153 од 2/15. октобра 1910.

6 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 1268 од 22. октобра/4. новембра 1910.

7 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 1494 од 14/27. децембра 1910.

8 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 57 од 15/28. јануара 1911.

у решавању балканских проблема од стране великих сила Тошев додао правилну опаску да, уосталом, нико никоме не чини гратис услуге.¹⁰

Примајући марта 1911. године дужност председника бугарске владе и министра иностраних дела, Иван Гешов је проблем споразумевања са Србијом поставио као свој главни задатак. У Београду је промена владе дочекана са великим одушевљењем, али и очекивањима. Утисци које је Миловановић донео из посете Софији, где се сусрео са носиоцима новог кабинета, били су врло добри.¹¹

Распламсавање устанка Албанаца је Миловановића током пролећа 1911. године подстицало на бржи рад. Зато је већ 15. априла позвао на разговор Тошева, преко кога је бугарској влади проследио конкретан предлог о закључењу савеза, нудећи притом да преговори отпочну што пре у Београду или Софији. Српски министар иностраних дела предложио је и да би било угодно да се организује сусрет између њега и Гешова (Скоко, 1968, стр. 70; Стателова, Попов, Танкова, 1994, стр. 422–423). Међутим, оно што је узнемирило бугарског посланика и кабинет у Софији било је Миловановићево позивање на заједничку војну акцију против Османског царства.¹²

У извештају од 5. маја исте године бугарски посланик је известио Гешова о, према њему, неоправданим стремљењима Србије и Грчке ка Македонији. Оно што и по његовом мишљењу, изнетом на тражење Гешова, није било спорно у одређивању сфере утицаја, о чему се већ увелико говорило у дипло-

9 Новаковић је, рачунајући с тим да су велике силе заинтересоване само за своје интересе, сматрао да балканске државе међу њима не могу наћи подршку за своје националне циљеве. Иако је схватао да је у везивању Србије и Бугарске русофилска оријентација важан обједињујући фактор, рачунао је с тим да је Русија била наклоњена балканском савезу не због његовог офанзивног карактера, већ ради контроле на Балкану (Војводић, 2010, стр. 176–177, 180).

10 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 148 од 9/22. фебруара 1911.

11 ЦДА, ф. 176-2-673, Ризов Гешову, № 173 од 28. марта/10. априла 1911.

12 Миловановићев предлог изгледао је овако: „Како ствари данас иду у Турској, бура на Балкану је близу. Ако не ове године, а оно до године могу настати озбиљни догађаји. Они не треба да нас затекну неспремне, несложне. Разговори између г. Гешова и мене треба да почну одмах /.../ За Србију је животни интерес излаз на Јадранско море, а за то су Србији потребни Скопље и Велес /.../ Бугарска ће добити ипак лавовски део. Него, главно је разговарати, па кад се дође до основа, онда ће се ићи и до коначног решења Балканског питања, управо, до ликвидације турског питања у Европској Турској. Ако ли то не иде онда ће се радити нешто друго. Ако се сложимо на заједничку војничку акцију онда ћемо наћи место да дигнемо устанак и уђемо у рат, да не чекамо да нам га други објављују /.../ У погледу тактите: саопштити само нешто Русији, а Црну Гору и Грчку обавестити кад буде већ нешто утаначено.“ (Јовановић, 1932, стр. 2).

матским круговима, јесте био крај северно од Шар-планине, Скопске Црне Горе и линије коју чини Јужна Морава ка Врању, који је сматрао неспорно српским. Све јужно од тога (изузев уског приобалног појаса уз Егеј који би био грчки) по њему је била неспорно бугарска територија. Могућност поделе и евентуалних уступака у Македонији видео је једино онда ако разрешење при обрачуна с Османским Царством не би било могуће без учешћа Србије (Тошев, 1929, стр. 309; Марков, 1987, стр. 102–103).¹³

Бугарски премијер је вести из Београда, па и ову, ревносно прослеђивао Петрограду, истичући како су краљ и влада у Софији наводно били збуњени и изненађени српским предлозима. Међутим, овакав приступ у извештавању је више штетио бугарској, а не српској влади. Како је и Миловановић о свему у поверењу и унапред обавештавао Хартвига, са руске стране је Гешовљев иступ окарактерисан као „рђав знак за искреност“. Гешов је кривицу пребацивао на Тошева. Оно што је још више љутило бугарског председника владе било је то што је његов посланик у Београду у разговорима са Миловановићем око евентуалне поделе говорио о питању Скопља, чиме је прерано наговестио решеност за концесије Србији. И заиста, из српске престонице већ се отворено стављало бугарским државницима до знања колики је значај Македонског питања у политици Београда поруком да „смо ми [српска влада, прим.] на све спремни и да ћемо ући у сваку комбинацију, с Богом или с ђаволом, ако буде требало спречавати решење Македонског питања на штету наших животних интереса...“ (Перовић и др., 1959, стр. 83–84).

Гешовљево прослеђивање информација Петрограду довело је до привременог одлагања даљих разговора, будући да су у Београду били прилично озлојеђени. Ништа мање изненађени Тошев је такође користио Гешова за лакотислени поступак, због чега се жалио самом краљу Фердинанду: „Господину Гешову не смем више све да говорим. Бојим се да поново не искрсне некакав нови неспоразум“. Даљи догађаји су још више потврђивали неповерење између бугарског министра председника и његовог посланика у Београду. У Софији је предострожност тамошњег дипломатског кора била додатно увећана када је Спалајковић априла 1911. године именован за новог српског посланика. На њега се још одраније гледало као на лице блиско Хартвигу, који је са руским дипломатом често водио разговоре, некад и без знања Миловановића. Тошев је у вези Спалајковића износио да је Хартвиг преко њега у бугарској престоници настојао да води политику углавном уз ослањање на утицајног Стојана Данева, који је иначе био оштар противник макар и де-

13 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Гешову, № 420 од 22. априла/5. маја 1911.

кларативне туркофилске политике Гешова (Марков, 1987, стр. 106). Заиста, није прошло много од Спалајковићевог доласка, до све учесталијих прича о савезу и подели Македоније у бугарској штампи с почетка јула. Стога је српски посланик већ ускоро морао да овакве гласине код Бугарске телеграфске агенције најкатегоричније демантује.¹⁴

Током јула 1911. године дошло је и до других важних момената. Миловановић је по формирању нове владе преузео функцију председника Министарског савета, задржавајући притом место министра иностраних дела. С друге стране, у Бугарској је Велика народна скупштина изменила важан чл. 17 Трновског устава. Овим је био отворен пут ка успешним договорима вођеним тајном дипломатијом, будући да је бугарском монарху сада било омогућено право којим је могао самостално да закључује међународна акта и уговоре, без консултовања парламента (Стателова и др., 1994, стр. 420; Марков, 1987, стр. 107).

Гешов је, у разговору са секретаром српског посланства у бугарској престоници Миланом Ђ. Милојевићем, поново истицао могућност непријатних последица за српске и бугарске интересе услед развоја албанског питања. Миловановић је тим поводом при сусрету са Тошевим 23. августа изнео како се у потпуности слаже са својим колегом из Софије. Гешову је поручио да је и поред свега остао убеђен у неопходност зближавања између две земље, а што је требало „да претходи свим осталим политичким комбинацијама на Балкану и да им послужи као основа“ (Марков, 1987, стр. 108–109).

Ризов је, иако са извесне просторне дистанце због службовања у Риму, читав процес пратио с будном пажњом. Међу важнијим изворима из којих је тамо црпио информације било је опет руско посланство у италијанској престоници, одакле је сакупљао корисне вести о ангажовању руске балканске политике на српско-бугарском зближавању.¹⁵

Гешов се половином септембра управо са овим вештим дипломатом договорио да му он коначно уреди дискретан сусрет са Миловановићем. Ангажовање Ризова у овом случају, при чему је бугарски представник у италијанској престоници у извесном смислу преузео задужења свог колеге у Београду, навео је огорченог Тошева да сматра како на њега блиски сарадници Гешова не гледају благонаклоно. Свакако оптерећен својим незавидним положајем, Тошев је саопштио Страшимиру Добровичу, утицајном личном секретару краља Фердинанда, да ће крајем септембра отпутовати у Карлс-

14 Архив Србије, фонд Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1911, фасцикла VIII, Спалајковић Миловановићу, № 319 од 7/20. јула 1911.

15 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 539 од 6/19. новембра 1910.

бад на вишенедељно лечење. „Ако се моје присуство у Београду укаже неопходним, ја сам на служби Његовом Величанству. Пишите ми, прекинућу с лечењем и вратићу се“. Како се испоставило, нико га није ни звао (Марков, 1987, стр. 108–110).

Повод који је директно допринео убрзању темпа ка закључењу споразума и представљао својеврстан окидач за оружани покрет балканских држава био је избијање италијанско-турског рата крајем септембра 1911. На самом Полуострву дошло је до великог узбуђења. Овим конфликтом је доливано уље на ватру, која је у будућем балканском рату дукнула свом снагом (Станојевић, 2013, стр. 183–193).

Миловановић је у Београду 30. септембра обавио хитан разговор са тамошњим чланом бугарског посланства, Пулијевим, коме је изнео забринутост уколико би даље компликације на Балкану затекле две државе без закљученог споразума. Како су дипломатски канали уредили терен, Ризов се већ сутрадан упутио за Србију (Стателова и др., 1994, стр. 425). Српски министар иностраних дела га је током разговора по питању Македоније отворено питао о кључној ствари – бугарској понуди за разграничење. Ризов није био овлашћен да улази у овакве детаље, али је као искусан дипломата дао одговор који је наслућивао задње линије одступања: „Неће се наћи бугарски државник, кога ћете убедити да преговара с вама о савезу, ако ваше претензије оду даље од реке Пчиње, источно од Вардара и западно од Скопља, то јест ако ви претендујете на друге македонске градове, осим Скопља, Куманова, Тетова и Гостивара.“ Ризов је и овде изнео одраније присутан предлог да се коначан суд остави на арбитражу руском цару, са чим су се сви слагали (Марков, 1992, стр. 8–10). Разговори су потврдили оно што је српској страни било најважније: наговештај попуштања Софије у вези са успостављањем граничне линије дуж границе Скопског санџака. Миловановић је радосно примио обрт у расположењу бугарске владе, постајући све сигурнији да ће даљи преговори уродити плодом (Ђорђевић, 1962, стр. 165).

Ускоро је дошло и до очекиваног сусрета два председника владе, скривеног од очију јавности. Миловановић и Гешов водили су разговор ноћу 11. октобра, путујући заједно возом између Београда и Лапова. Два државника сложила су се с тим да је криза на Балкану нарочито заоштрена и да налаже државама на Полуострву постизање споразума. На тражење Гешова, Миловановић је формулисао и редом износио тачке које би ушле у уговор. За особу која је у највећој тајности надаље имала бити веза за контакт између два премијера овде је потврђен Спалајковић, и то по предлогу Гешова (Gueschoff, 1915, стр. 15; Перовић & al., 1959, стр. 90; Скоко, 1968, стр. 374).

Тошев је у Београду примећивао како је Миловановић по даљем расплету након састанка био видно задовољан (Тошев, 1929, стр. 317). Међутим, скријено мешање ингеренција између бугарских дипломатских мисија у Риму и Београду и даље је сметало овом дипломати. Огорчени Тошев је 24. октобра писао Фердинанду о неповерењу у Гешовљево политику приближавања Србима: „Не треба да заборавимо, да је велика српска отвореност и искреност према нама обложена подлошћу и злобом“, истицао је у својој срџби бугарски дипломата, због чега је сугерисао да се на савез треба гледати не само као на неодговарајући, већ и опасан по Бугарску (Марков, 1992, стр. 15–16, 27).

Формулисани српски предлог о подели Македоније представљао је разочарење за неупућене међу бугарским државницима, који се још увек нису лако мирили са понудом о разграничењу. Како у њему није било речи о аутономији Македоније, Софија најпре није прихватила ове предлоге. Од тог момента су се у даље преговоре све отвореније укључивали посланици Петрограда у две престонице (Стателова и др., 1994, стр. 429–430).

Тошев је у Београду с великим интересовањем пратио даљи развој ситуације. Гешову је 10. новембра послао извештај о једном разговору, који је водио са Хартвигом. У њему је поново изнео коментаре који су се тичали крајњег опреза при вођењу преговора, како би се избегле могуће грешке (Тошев, 1929, стр. 321–322).

Током децембра 1911. године настављене су живе активности око договора. Бугарска понуда, представљена као последња, сада је садржала предлог да се гранична линија повуче вододелницом Пчиње и Криве реке до утока Криве реке у Пчињу, даље током Пчиње до Вардара, затим на десну страну Вардара планинским венцима (чиме би Кичево остало Србији, а Крушево Бугарској) и која би се коначно завршила на северном делу Охридског језера (Скоко, 1968, стр. 388–389). Преговори су неочекивано запали у кризу по питању Струге. Видећи да је ово питање озбиљно угрозило могућност споразума, од тог момента се око читаве ствари значајније ангажовао пуковник Романовски, руски војни аташе у Софији (Попов, 1925, стр. 17–18). Неуспех у преговорима није био у интересу Петрограда ни око планираног стварања антиаустријске коалиције на Балкану (Стателова и др., 1994, стр. 432–433). Хартвиг је са своје стране сматрао да је Бугарској допуштено превише, због чега је чак отворено критиковао наступање свог Министарства иностраних дела. Сматрајући како његов надлежни министар Сазонов нагиње Софији при њеним притисцима, отворено је говорио да руски шеф дипломатије „животне интересе Србије ставља на вагу и мери истим тегом као и бугарски ђеф“ (Штрандман, 2009, стр. 10).

Тошев није био скептичан само према српско-бугарском зближавању. О односу између Бугарске и Грчке такође је имао сумњичав став, говорећи да се на овој релацији никада не може постићи истински, трајни споразум.¹⁶ Иначе су односи између ове две земље разумљиво привлачили знатну пажњу и српског шефа дипломатије. Миловановић је зато већ јануара 1911. године сматрао како би ваљало да српско-бугарске договоре упоредо прати истоветни рад на релацији између Софије и Атине.¹⁷

Тензије око разграничења су се смањиле тек пошто је руски посланик у Софији, да би се коначно дошло до договора, 4. марта обећао да ће Руси узети у обзир бугарске интересе по питању Струге. Гешов сведочи да је протокол с тим у вези сачињен 7. марта, недељу дана уочи потписивања споразума о савезу, иако о томе нема поузданих података (Gueschoff, 1915, стр. 34; Марков, 1992, стр. 30; Штрандман, 2009, стр. 116).

Коначни текст договора лично су исписали Гешов и Спалајковић у два примерка, упоредо на српском и бугарском језику. Управо су ови оригинални примерци и били намењени потписима владара (Спалајковић, 1920, стр. 10; Helmreich, 1969, стр. 53). По завршеном процесу састављања завршних докумената у виду *Уговора о пријатељству и савезу између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске и Тајној годатки*, ратификације су измењене 14. марта 1912. у Софији (Војводић, 1984, стр. 375–376).

Године уочи Балканских ратова су, када су у питању српско-бугарски међудржавни односи, обележене непрекидним покушајима усмереним ка циљу склапања нужног савеза између две земље. Будући да су велике силе с пажњом настојале да очувају *status quo* на Балкану, преговори између две владе вођени су маниром тајне дипломатије. У договоре је био укључен чак и врло узак круг државника из Београда и Софије и њихових дипломатских представника у две престонице. Ова околност је зато често стварала неспоразуме код неупућених политичара, али и јавног мњења у случајевима када би каква вест о договору на споразумевању стигла до јавности. Без обзира на то, до 1912. године створен је савез који је по први пут у историји балканских земаља водио успешној заједничкој акцији. Закључењем споразума из марта 1912. су две балканске државе са најјачом војном снагом поплочале пут даљем ширењу савеза прикључивањем Грчке и Црне Горе. Основа за његово стварање овим је била осигурана, после чега се са дипломатске фазе прешло у војне припреме за коначан обрачун са Османским Царством.

16 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 1494 од 14/27. децембра 1910.

17 ЦДА, ф. 176-2-673, Тошев Малинову, № 57 од 15/28. јануара 1911.

Извори

Архив Србије, Београд:

фонд: Министарство иностраних дела

Централен државен архив, Софија:

фонд 176К: Министерство на външните работи и изповеданията

Об ављена граѓа

Војводић, М. (прир.). (1984). *Документии о сјольној полиџици Краљевине Србије: 1903–1914*, књ. V, св. I. Београд: САНУ.

Попов, А. Л. (1925). Дипломатическая подготовка Балканской войны 1912 г. *Красный Архив*, 2(9), стр. 3–31.

Мемоарска граѓа

Guechoff, I. E. (1915). *The Balkan League*. London: John Murray, Albemarle Street, W.

Јовановић, Ј. М. (1932, 15. март). Др Милован Ђ. Миловановић и српско-бугарски савез. *Политика*, 2.

Спалајковић, М. (1920). Два краља. Историска цртица. *Нови живои* I, 9–10; 39–43.

Тошев, А. (1929). *Балканскије војни*. Т. I, *Предисторија и ирчини*. Софија: Факел.

Штрандман, В. Н. (2009). *Балканске усјомене*, књ. I. Београд: Жагор.

Литература

Вазов, И. (1913). Балкански савез. *Балкански рай у слици и речи*, 84.

Војводић, М. (2010). Стојан Новаковић о савезу балканских држава. *Глас* 15, 175–188.

Вулићевић, М. (2016, 7. фебруар). Хероина између света маште и паланачке досаде. *Политика*. Преузето са: <http://www.politika.rs/scc/clanak/348697/Heroina-iz-medu-sveta-maste-i-palanacke-dosade>

Ђорђевић, Д. (1962). *Милован Миловановић*. Београд: Просвета.

Марков, Г. (1987). Към предисторията на Балканския съюз (март–септември 1911 г.). *Военноисторически сборник* 6, 96–113.

Марков, Г. (1992). За спорното и безспорното в Балканския съюз (септември 1911–август 1912). *Известия на државните архиви* 63, 3–49.

Павловић, С. (2004). *Историја а Балкана 1804–1945*. Београд: Слио.

Перовић и др. (1959). *Први балкански рай 1912–1913*, књ. I: *Операције српске војске*. Београд: Историски институт Југословенске народне армије.

Petrović, V. (1988). Politika Srbije i uloga Milovana Milovanovića u zaključivanju Srpsko-bugarskog ugovora o savezu 1912. godine. *Međunarodni problemi* 3, 429–439.

- Скоко, С. (1968). *Друџи балкански рати 1913*, књ. 1: *Узроци и њријреме рати*. Београд: Војноисторијски институт.
- Скоко, С. (1968). Руската арбитража во српско-бугарскиот договор за пријателство и сојуз од 13. март 1912. година. *Гласник на Инстџијутот за национална историја* 1, 63–116.
- Станојевић, С. (2013). Утицај Италијанско-турског рата на прилике у Србији у извештајима руског посланика у Београду Н. Г. Хартвига, *Зборник радова Филозофској факултетџа у Приштини* XLIII (2), 183–193.
- Стателова, Е., Попов, Р., Танкова, В. (1994). *Исторџа на бџларската дипломатија 1879–1913 џ*. Софија: Фондација „Отворено общество“.
- Helmreich, E. C. (1969). *The Diplomacy of the Balkan Wars: 1912–1913*. New York: Russell & Russell.
- Храбак, Б. (2005). Бугарска и ВМРО према Арбанасима 1910–1912. године. *Зборник радова Филозофској факултетџа у Приштини* XXXV, 139–156.

SAŠA D. STANOJEVIĆ

University of Priština with temporary Head-Office
in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy

SERBIAN-BULGARIAN RELATIONS IN THE REPORTS OF BULGARIAN DIPLOMATS FROM BELGRADE ON THE EVE OF THE BALKAN WARS

Summary

Based on documentary material from the Central State Archives in Sofia, the article is analyzed relations between Serbia and Bulgaria in the years before the Balkan Wars 1912/1913. The data from the used material provide the opportunity to create a more complete picture of the sensitive relations between two countries on the eve of reaching the March 1912 agreement, which represented the basis of the Balkan Alliance. Diplomatic activities of future allies reached their peak at this time, through channeling and mutual reconciliation of the wishes and possibilities of Belgrade and Sofia. In the reports of Bulgarian diplomats, at this time the central place clearly belongs to the issue of Macedonia and the problem of the division of this sensitive area after the expected liberation from the Ottoman Empire.

Keywords: Serbian-bulgarian relations, Diplomacy, Belgrade, Sofia, Macedonia.

Лектура и коректура – Центар за НИРИД:

Александра Соврлић (српски)

Душан Стевановић (српски)

Сузана Стојковић (руски)

Анија Јанковић (енглески)

Бобан Станојевић (француски)

Слог:

Бобан Станојевић

Тираж:

200

Штампа:

Graficolor, Краљево

Међународни тематски зборник *Наука без граница* је резултат научноистраживачког пројекта *Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе* (ОИ 178019), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Радови се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0. (CC BY-NC 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Оцене изнете у радовима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Уређивачког одбора нити установе у којој су аутори запослени.

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

94(497.11)(082)

271.222(497.11)-523.4/.6-9(082)

726.54/.71(=163.41)(497.115)

39(497.11)(082)

091(=163.41)(497.115)

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА. 2, Увиди и изазови : [међународни тематски зборник] / [уређивачки одбор Мирјана Лончар-Вујновић ... [и др.]]. - Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2018 (Краљево : Graficolor). - X, 334 стр. : илустр. ; 24 cm

На спор насл. стр.: Science Beyond Boundaries. 2, Insights and Challenges ; Наука без границ. 1, Инсайты и вызовы. - Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на срп. и енгл. језику

ISBN 978-86-6349-104-5

1. Ур. ств. насл. 2. Лончар-Вујновић, Мирјана [уредник]

а) Културна добра - Косово и Метохија - Зборници б) Етнологија - Србија - Зборници с) Србија - Историја - Зборници

COBISS.SR-ID 267455500